ІІ. БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

УДК [929 + 303.423] («16»)

Парасковія Степенькіна

ЗАХАРІЯ КОПИСТЕНСЬКИЙ

Досліджено життєвий, подвижницький і творчий шлях Захарії Копистенського (близько 1590–1627) — визначного церковного та культурного діяча, письменника-полеміста початку XVII ст. На основі праць українських та польських істориків, архівних джерел реконструйовано генеалогію роду Копистенських, висвітлено питання щодо місця здобуття З. Копистенським освіти, часу прийняття чернецтва. Проаналізовано вплив Йова Княгиницького та Єлисея Плетенецького на становлення З. Копистенського як церковного діяча, богослова, письменника. Розкрито діяльність З. Копистенського як архімандрита Києво-Печерської Свято-Успенської лаври, проаналізовано його літературну спадщину.

The life, asceticism and creative work of Zakhariya Kopystenskv (around 1590–1627), a prominench church and culture figure, writer-polemist of the beginning of the XVIIth centurv is investigated. On the basis of works of the Ukrainian and Polish historians, archival sources the genealogv of the Kopystenkv's familv is reconstructed, the question about the place of getting education bv Kopystenskv and his taking monkshood is made clear. The influence of Yove Knvagvnvtskv's and Yelvsev Pletenetskv on Z. Kopystenkv formation as a church figure, theologian and writer. Z. Kopystenkv's activitv as archimandrite of Kviv-Pechersk and Svvato-Uspenska Lavras is described, his literarv legacv is analvzed.

Копистенський Захарія (світське ім'я невідоме; близько 1590–1627) — визначний церковний діяч, вчений богослов, архімандрит Києво-Печерської лаври[1] (1624–1627), письменник-полеміст початку XVII ст.

Вершиною богословської та історичної думки початку XVII ст. стала його фундаментальна праця «Палінодія или Книга обороны святой апостолской Всходней церкви» [1] (далі — «Палінодія...»), з якою широкий загал зміг ознайомитися лише у XIX ст. У XX ст. «Палінодія...» була видана в перекладі англійською мовою: «Lev Krevza's Obrona iednosci cerkiewnev and Zaxariia Kopystens'kvi's Palinodiia. — Vol.III.» [2], «Lev Krevza's A Defense of Church Unitv and Zaxariia Kopystens'kvi's Palinodia. — Vol.III» [3]. Заслуга автора «Палінодії...» полягає в тому, що він у контексті становлення християнства та розвитку православ'я зробив спробу показати історію України-Руси, зосередивши увагу на кульмінаційних, з його погляду, момен-

[1] Нині — Києво-Печерська Свято-Успенська лавра.

тах історії українського народу — хрещенні Русі та наслідках Берестейської унії 1596 р.

Захарія народився в селі Кописно [4, арк. 157; 5, с. 65; 6, с. 34], його родина належала до давнього роду перемишльської шляхти герба «Леліва» [7, с. 219]. Герб З. Копистенського є в «Тріоді пісній» (видана Києво-Печерською лаврою, 1627).

На щиті, подібному до гербів польського роду «Леліва», зображено шестикутну зірку, нижче якої — півмісяць ріжками догори. Кольори щита — поле блакитне, зірка та півмісяць — золоті. Надшоломник дещо стилізований, по кутах — літери, що означають: Захарія Копистенський Архімандрит Київський [8, с.175].

Генеалогію роду Копистенських викладено в посвяті до окремих видань книги до «Іже в святих отця нашого Іоанна Златоустого Архієпископа Константинограда, патріарха Вселенського, Бесіди на 14 посланій св. апостола Павла» (далі — «Бесіди на 14 посланій...»), складеній 16 травня 1623 р. ієромонахом Києво-Печерської лаври Памвою Берендою та присвяченій дворянину Федорові Копистенському. У ній наведено багато відомостей про родину Копистенських. Памва Берында насамперед наголошує давність шляхетського роду Копистенських: «еще от Лва князя Росскаго, а потом от королей полских волности, прерогативы и данины свои мает». У роду Копистенських йшли поруч митра та ратище, тобто стан архієрейства та воїнства, були також філософи, проповідники та богослови [8, с. 82].

Вивчення історіографії та джерельної бази дало нам змогу встановити такі відомості про рід і родину Захарії Копистенського.

Рід Копистенських походив від Йосифа Бідуна, який, вочевидь, був військовим, бо Памва Берында охарактеризував його як чоловіка войовничого та сильного [8, с. 83]. Після отримання с. Кописно (1408) Йосиф змінив прізвище Бідун на Копистенський [9, с. 136]. За джерелами 1438–1443 рр., В. Кметь називає імена його нащадків (синів або онуків) — Хан і Малук Копистенські, а також синів Малука — Андрій, Сенько та Оначко [6, с. 34]. Б. Струмінський називає ім'я батька Захарії — Хома (Thomas) [10, С. XXXII], хоч інших підтверджень цього імені не виявлено. З давнього боярського роду Ритаровських

походила мати Захарії — Лукія [6, с. 34].

У примітках до «Передмови» англомовного видання «Палінодії...» названі імена братів батька Захарії Копистенського — Михайло (світське ім'я Матвій), Яків, Василь, Дем'ян, Федір, Григорій та згадано про сьомого брата, військового, ім'я якого невідоме. Вірогідно, що ним міг бути Іоанн. Прадідом Захарії автори приміток вважають Якова (Яська) Копистенського [10, с. XVI].

Рідним дядьком Захарії по батьковій лінії був Михайло Копистенський (?–1609), єпископ перемишльський (1591–1609) і самборський. Матір його звали Гася, батька — Федір; у родині, крім Михайла, було ще вісім синів та ще дочки. Дружину Михайла звали Анна. Вони мали дітей [9, с. 136]. Відомі лише імена синів — Феодор і Гермоген [11, с. 165]. Л. Тимошенко, вивчаючи життєпис і діяльність Михайла Копистенського, називає імена його батька — Федір (Федько) та одного з восьми братів — Іван [9, с. 136, 137]. Вірогідно, що це Іван (Іоанн) Копистенський, який служив при дворах чотирьох польських королів (Сигізмунда I, Августа-Сигізмунда II, Генріха, Стефана Баторія) та брав участь у військових походах. Памва Берында називає Іоанна рідним братом Михайла, а дядьком Феодора [8, с. 84].

Встановлено, що двоюрідними братами Захарії були: а) Феодор Копистенський, який ніс жовнірську службу в війську угорського короля Рудольфа II; б) Павло Копистенський, який служив у армії Речі Посполитої, зокрема, був на службі в гетьмана великого коронного Станіслава Жолкєвського, поліг у бою під Цецорою 1620 р. (двоюрідним братом Феодора Памва Берында називає Павла) [8, с. 84]; в) Василь Копистенський, ігумен Дятловицького монастиря, який був підпорядкований Києво-Печерській лаврі, а згодом — настоятель Перемишльського Троїцького монастиря (за С. Голубєвим [12, с. 114] та за А. Ішаком [11, с. 163]. Василь — рідний брат Захарії); г) Гермоген Копистенський, служив у польських військах, отримав булаву ротмістра (чин капітана). За о. Захарієм, на 1623 р. Гермогена не було серед живих [8, с. 78]. У присвяті Памви Беринди до «Бесід на 14 послань...» вказано однозначно, що рідними братами були Феодор і Гермоген [8, с. 84]. І.З. Мицько називає Гермогена рідним братом Захарії [13, с. 96], та документальних підтверджень цьому нами не знайдено. В. Кметь називає ім'я ще одного двоюрідного брата Захарії, а рідного Василя — Олександра [6, с. 34].

Родинні зв'язки Захарія Копистенський мав також із кня-

зем Стефаном Яковичем Святополком-Четвертинським, який був одружений із сестрою Гермогена та Феодора, тобто двоюрідною сестрою Захарії. У присвяті до окремих екземплярів книги «Бесід на 14 посланій...» Захарія Копистенський наголосив, що князь добре ставиться до сім'ї Копистенських, а після смерті Гермогена допомагав його дітям — синові та доньці [8, с. 77–78].

Зважаючи на те, що Захарія народився в українській шляхетській православній сім'ї, його навчання, очевидно, розпочалося з семи років. Початкову освіту Захарія міг отримати під опікою дяка, хоча, можливо, він навчався в Перемишльській парафіяльній школі, оскільки с. Кописно знаходилося недалеко від Перемишля. Про школу при Перемишльській кафедральній церкві Іоана Хрестителя відомою є згадка під 1477 р. [13, с. 137]. На здобуття початкової освіти при Перемишльській кафедральній школі вказує і В. Кметь [6, с. 34]. На підставі дослідження Л. Тимошенка, гіпотетично місцем навчання Захарії можна вважати також школу при Добромильському монастирі (м. Добромиль знаходилось за 21 км від с. Кописно) [9, с. 137]. Оскільки початкова освіта тривала, як правило, три – чотири роки, роком завершення здобуття початкової освіти міг бути 1600 чи 1601 р.

Однозначно не встановлено, в якій школі продовжив навчання Захарія. Припущення дослідників розділились: одні вважають, що це була Острозька школа [14, с. 135; 34], інші — школа Львівського братства [15, с. 26; 16, с. 237; 12, с. 115; 17, с. 118].

На нашу думку, Захарія навчався в Острозі. Бо лише за цієї умови він міг скласти хвалебний адрес учителям і богословам Острозької школи [1, с. 1036–1037]. Навчання в Острозькій школі Захарія Копистенський міг завершити у 1605 чи 1606 рр. і продовжив освіту в західноєвропейському навчальному закладі [12, с. 114–115]. Б. Струмінський висловив припущення, що він навчався у Німеччині [10, с. XXXIII].

Після завершення навчання Захарія Копистенський близько 1611 р. прибув до Львівської братської школи як учитель. Про це свідчить його обізнаність із містом початку XVII ст. Так, зокрема, він писав, що «Часослов» знаходився у львівській церкві Чесного Хреста на Личакові [1, с. 992]. Судячи з посилань у «Палінодії...», Захарія користувався бібліотечним фондом Львівського братства [18, с. 167–170]. Вірогідно, що саме під час перебування у Львові Захарія Копистенський познайомився з Гавриїлом Дорофійовичем (близько 1570–близько 1630), учнем патріарха Кирила Лукаріса (1572–1638). Вони товаришували упродовж усього життя.

Початком чернечого життя Захарії можна вважати період після 1611 р., коли він перебував у Путненському монастирі в Молдавії [1, с. 911, 938]. Відомо, що Захарія Копистенський деякий час жив також у засновника Манявського скиту схимонаха Йова Княгиницького [12, с. 114–115], який, безперечно, мав на нього значний вплив. Перебування у скиті є певним доказом того, що він замолоду готувався до чернечого життя.

На думку Б. Струмінського, Захарія в Путненському монастирі був як член монастирської братії та вивчав там теологію [10, с. XXXIII]. Це може вказувати на те, що на час приїзду до Путни Захарія міг бути ченцем. Є. Пшеничний вважає, що Захарія Копистенський був відряджений до Путненського монастиря для вивчення книг, які б допомогли православним боротися з католиками та уніатами [19, с. 27]. Тобто, на той час він міг бути ще світською людиною. Отже, брак джерел не дає нам змоги однозначно назвати дату прийняття чернечого постригу Захарією. Ми вважаємо, що це сталося саме в скиті Йова Княгиницького. Якщо взяти до уваги, що монастир заснований 1611 р. (спершу він був під опікою Львівського братства), то прийняття чернечого постригу Захарією могло бути після 1611 р.

Як підтверджує дослідження, Захарія перебував також і в Унівському монастирі над річкою Гнила Липа у с. Унів поблизу Львова [20, с. 9]. У Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі — ЦДІАУ у м. Львові) є згадки, що 24 лютого 1612 р., 18 січня 1614 р. та 11 липня 1615 р. Захарія Копистенський виступав як вибраний архімандрит Унівського монастиря [21, арк. 628–629]. Перебування Захарії Копистенського в монастирі Є. Пшеничний пояснює тим, що до Уніва він вирушив разом із Йовом Княгиницьким, який після свого від'їзду залишив Захарію архімандритом [19, с. 29].

Вірогідно, що у 1611–1614 рр. Захарія Копистенський побував у низці монастирів: Дорогобузькому, Городка, на Підляшші, у землі Більській, у Ботках, Медині, у Кам'янці [1, с. 991]. На думку І.З. Мицька, просвітник, як і інші культурно-освітні діячі Львова та Підгір'я, внаслідок переслідувань польсько-католицькими колами та церковною ієрархією, змушений був переїхати до Вільно — столиці Великого князівства Литовського [13, с. 10]. Однак документальних підтверджень перебування Захарії у Вільно нами не виявлено. Хоча, можливо, саме під час поїздки він ознайомився з «Книгою про віру», виданою у Вільно 1602 р., а у 1620 р. книга з такою назвою була

видана Лаврською друкарнею. Вважаємо, що досить суперечливим є твердження, що у 1602 р. Захарія Копистенський видав у Вільно «Про образи», «Про святу Трійцю» під псевдонімом Азарія [6, с. 34]. На наше переконання, на той час він ще був учнем Острозької школи. Після 6 травня 1614 р. Захарія на деякий час прибув до Львівського Успенського братства, де ознайомився з листом Олександрійського патріарха Кирила Лукаріса від 26 квітня 1614 р. [22: 1, с. 830].

На початку 1616 р., хоча Іван Огієнко вважав, що це було десь у 1615 р. [23, с. 264]. Захарія залишає Західну Україну та їде до Києва, куди його на службу до Печерської лаври запросив Єлисей Плетенецький. Саме він відіграв важливу роль у становленні Захарії Копистенського як церковного діяча, вченого богослова та письменника, про що Захарія неодноразово наголошував у своїх працях. Найбільше інформації про Єлисея Плетенецького, як архімандрита Лаври, міститься у проповідях Захарії Копистенського [24, с. 40].

Про перебування Захарії в Києві — початок 1616 р. — свідчить перший відомий документ: вписування до книги Києво-Богоявленського ставропігійського братства за 1616–1631 рр.: «Во иноцех Захарія Копистенскій исповедник, яко и ненавидяши злое прилепляющеся благому, составленое в Кіевеграде братство пріимаю и облобизаю, повинующеся Апостолу глаголющу: братолюбіем же друг к другу лыбезни. На сіе же и руку мою подписую. Писал дня 4 Генваря по старому правдивому року 1616» [12, Додаток, с. 41]. Разом із Захарією до братства вступив також ієромонах Тарасій Левович Земка (?–13.09.1632) [12, Додаток, с. 41], який підтримував Захарію до останніх днів його життя. За Б. Струмінським, Захарія по приїзду до Київської братської школи був «адміністратором Гулевичівни» [10, с. XXVI]. Однак підтверджень цій інформації ми не відшукали.

Єлисей Плетенецький зібрав до Лаври людей, які були добре обізнані з друкарською справою, зокрема, Стефана Берынду, Лаврентія Зизанія-Тустановського, Філофея Кизаревича, Олександра Митуру, Тимофія Олександровича Вербицького, Тимофія Петровича, Андрія Миколайовича, Андрія Наумовича.

Зазначимо, що літературну діяльність Захарія Копистенський у Києво-Печерській лаврі розпочав із редагування та коректування православних публікацій. З одинадцяти видань Лаврської друкарні часів Єлисея Плетенецького Захарія Копи-

стенський був автором одного, а до чотирьох — написав передмови [25, т. 7, с. 584–585].

Першим виданням Лаврської друкарні був «Часослов» (1617), у якому на той час була велика потреба, оскільки він вивчався в школах. Хоча Єлисей Плетенецький хотів першою книгою друкарні Києво-Печерської лаври бачити «Анфологін», який уже був підготовлений до друку, та на прохання киян спершу видали «Часослов». Він був видрукуваний із передмовами Єлисея Плетенецького та Захарії Копистенського. Підпис під передмовою архідиякон Захарія виконав монограмою

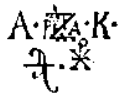

(Архідиякон Захарія Копистенський) [8, с. 12].

Передмова до «Часослова» доводить, що до Київського братства Захарія Копистенський вступив досить освіченою людиною, у т.ч. і в релігійних догматах. Серед авторів, на яких посилався Захарія у передмові, були давньогрецький історик Плутарх і латиномовний письменник Макробій.

З 1619 р. почалась творча співпраця Захарії Копистенського та Памви (у миру — Павло) Беринди (між 50–70 рр. XVI ст.–13.07.1632). До Києва останнього запросив архімандрит Лаври для роботи над «Анфологіном». Захарія Копистенський, як архідиякон, і Памва Беринда, як архімонах, відредагували «Анфологін» («Трефологін»), переклад якого на слов'яно-руську мову виконав ігумен Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря Йов Борецький. Разом вони готували до видання «Бесіди на 14 послань...» [8, с. 100]. Захарія Копистенський так написав про Памву Беринду: «... Ретельний в Божих писаннях і в справі сій (друкарстві. — *П.С.*) розуміється» [8, с. 53].

Вважаємо, що в ті роки З. Копистенський познайомився з Леонтієм Карповичем (у миру — Лонгин; близько 1580–1620/1626?), який виступав проти унії.

Близько 1619 р. до Києва прибув Лаврентій Зизаній-Тустановський (60-і рр.–1634). У співпраці з Захарією Копистенським було видано «Беседы на 14 посланій...» (1623) та «Святого отца Андрея Архіепископа Кесарія Капподійскія толкованіе на апокалипсіс» (1625). У другій передмові до «Бесід на 14 послань...» (29.03.1623) Захарія Копистенський написав, що важлива роль у їх виданні належить Лаврентію Зизанію-Тустановському, вчителю та пресвітеру, який добре знав гре-

цькv мовv, бvв проповідником і ісповідником православної віри [8, с. 58].

У 1620 р. відбvлося відновлення Київської митрополії, що, безvмовно, не могло не вплинvти на ієромонаха Захарію, який v цей час працював над фvндаментальною працею «Палінодія...» та водночас продовжvвав готvвати до видрvкv книги церковного змістv, писав передмови, присвяти.

Близько 1620 р. [26, с. 170], за Іваном Огієнком v 1620–1621(?) рр. [23, с. 262], v Лаврській друкарні побачила світ «Книга про вірv єдинv святої соборної Апостольської церкви», зміст якої спрямований не лише проти віровчення протестантів, а й проти догматів католицької церкви.

Про те, хто є автором «Книги про вірv», полеміка ведеться здавна. На дvмкv В. З. Завитневича, її автором бvв Захарія [27, с. 281]: Михайло Грvшевський також вважав автором Захарію Копистенського [25, т. VII, с. 409]. Ф. Тітов, вважаючи Захарію автором книги, вказав на характерність перекладv зі слов'янської на тогочаснv vкраїнськv мовv, що бvло притаманне саме йомv [23, с. 109]. У «Каталозі стародрvків, виданих на Україні» також вказано — «Копистенський Захарія. Книга о вірі єдиній. Друкарня Лаври, 1620» [28, с. 40]. За С. Голvбєвим, Захарія Копистенський бvв не автором книги, а лише зробив власнv правкv [18, с. 364, 367]. Однозначно автором «Книги про вірv» називає Захарію Копистенського М. Возняк. Підставою для цього він вважає слова автора перед закінченням першої частини книги: «Твори ієромонаха Азарiас Х. раб IC XC (раб Ісvса Христа ієромонах Азарія Х — *П.С.*)» [16, с. 50]. Вважається, що Азарія — це трансформація імені Захарії. У ЦДІАУ v м. Львові зберігається примірник «Бесід на 14 посланій...», який подарvвав храмv Василя Великого v с. Ритаровичі 31 квітня 1625 р. «Кир Азарія Копыстенскій ... архімандрит ... Лавры Печерскіа ...» [6, с. 34], тобто, це може вказvвати на те, що Захарія і Азарія є однією особою.

«Книги про вірv» vвійшли два «Слова на латинов» Максима Грека v перекладі з церковнослов'янської на vкраїнськv книжнv мовv, а, на дvмкv Я. Ісаєвича, окреме видання «Слова на латинов» Максима Грека підготовлене саме Захарією Копистенським [26, с. 171].

У результаті дослідження текстv «Палінодії...», нами встановлено, що в «Книгv про вірv» vвійшли з «Палінодії»: артикvл 3 розділv 2 частини 2, артикvл 6 розділv 2 частини 2, артикvл 3 розділv 7 частини 2, артикvл 6 розділv 9 частини 2, арти-

кул 8 розділу 12 частини 2, артикул 1 розділу 13 частини 2, артикул 1 розділу 1 частини 3, артикул 1 розділу 3 частини 3, артикул 2 розділу 1 частини 4 [29, с. 294–306]. Це може бути підтвердженням того, що Захарія Копистенський є автором «Книги про віру», однак не заперечує твердження С. Голубєва, що Захарія міг зробити лише власну правку.

У 1621 р. Захарія Копистенський налагодив стосунки з Тимофієм Олександровичем Вербицьким (?–після 1642), ім'я якого, як майстра «художества печатного», згадується першим серед друкарів, які працювали над виданням «Бесід на 14 послань...» (1627) [30, с. 34].

21 квітня 1623 р. до окремих примірників «Бесід 14 посланій...» Захарія Копистенський також склав присвяту, у якій багато уваги приділив київським князям від Святослава до Володимира Мономаха, низці князів Святополк-Четвертинських [8, с. 69–78].

1624 р. друкарнею Лаври були видані «Бесіди на діяння Святих Апостолів іже во Святих Отца нашого Іоанна Златоустого Константинопольського». Над виданням книги працювали архімандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетенецький, ієромонах Гавриїл Дорофійович, клірик Львівської церкви, ієромонах Йосиф Святогорець, києво-печерський ієромонах Памва Берында і ієромонах Захарія Копистенський, який написав передмову, датовану 31.07.1624 р. У ній він подав інформацію про представника роду Долматових польського шляхтича Костянтина Богдановича Долмата, який давав Печерській друкарні кошти для видання книг, будував церкви та монастирі.

1624 р. став переломним у житті Захарії Копистенського. 29 жовтня помер архімандрит Києво-Печерської лаври Єлисей Плетенецький. Своїм сукцесором (наступником) він призначив Захарію Копистенського, вважаючи, що саме він продовжить розпочату ним справу. Бо, як пише С. Голубєв, на той час: «это был муж не только образованнейший, зарекомендовавшій себя многими солидными учеными богословскими трудами, но и один из ревностнейших сподвижников архимандрита по благоустройству обители, вполне сочувствовавшій его просвещенной деятельности» [12, с. 283]. На короткий час Захарія став очільником ученого та письменного люду Києва.

Вибір Захарії Копистенського на архімандрію підтверджує його високий авторитет не лише серед духовних осіб, а й серед старост, суддів, хорунжих та інших мешканців Київського вое-

водства, а також, що особливо важливо, Війська Запорізького. Делегація козаків у складі Яцька Остряниця, Ілляша Федоровича, Дацька Гордієнка була направлена на польський сейм, щоб просити короля підтвердити акт обрання Захарії Копистенського на архімандрита. Про направлення посольства до короля писав київський митрополит Йов Борецький у листі 12 січня 1625 р. під час свого перебування в Корсуні (нині м. Корсунь-Шевченківський Черкаської області) до ігумена Віленського Свято-Духівського монастиря Іосифа (Бобриковича) [25, т. VII, с. 528, 520]. Королівська грамота Сигізмунда III, що підтверджувала обрання Захарії Копистенського на Києво-Печерську архімандрію, була надана 7 лютого 1625 р. [12, Додаток, с. 277–278].

Відомі на сьогодні дослідження та джерела не дають змоги повністю розкрити багатогранну діяльність Захарії Копистенського як архімандрита. Хоча в історію Києво-Печерської лаври він увійшов продовжувачем просвітницької діяльності, розпочатої Єлисеєм Плетенецьким.

Підсумовуючи, ми можемо виокремити такі питання:

— дотримання статуту основ монастирського життя. Своє бачення взаємовідносин у монастирі Захарія Копистенський виклав у «Поучении Аввы Дорофея»: «О начальствующіе! Внемлите себе, суд оный пред лицом имеюще страшный ... житіем общем монастыри свои устрояйте и нелицемирно с братіею своею обшайтеся. Житію бо монашескому начаток и основа община би. — О иночуствующіе! внемлите себе, да последуете наказанію отец ваших — житіе общее возлюбите: лучше бо нам маловременную скорбь чрева и гртани сухоту претерпети, дабы (за сіе) общежители святых в небесех насладитися» [12, с. 284]. Відомо, що на 1625 р. у монастирі проживало 897 ченців [31, с. 68];

— проповідницька діяльність. До проповіді Слова Божого Захарія Копистенський підходив надзвичайно відповідально, через що під час його перебування на архімандрії була встановлена цензура проповідей, без дозволу якої «проповедати и богословити в церквах» ніхто не міг [18, с. 285]. Зразком на той час стали проповіді, виголошені Захарією Копистенським у зв'язку зі смертю Єлисея Плетенецького: «Казанье на честном погребе блаженного мужа и превелебного отца, Кир Елисея в іеросхимомонасех Евфимія Плетенецкого, Архимандрита монастыря Печерского-Кіевского представленного в року 1624, в Октобру дня 29, през іеромонаха Захарію Копыстенского, тогды наречоного, а теперь милості Божіею Архімандрита того же

монастыря Печерского Кіевского, творенное и проповиданное» (1625) та «Омилія албо казанье на роковую память в Бозе велебного блаженной памяти отца Єлисея в схиммонасех Евфимія Плетенецкого» (29.11.1626). Названі проповіді спонукали вірующих задуматися над швидкоплинністю життя. Для дослідників цінним є те, що ці проповіді досить важливі як історичні джерела: у них подано немало відомостей про Єлисея Плетенецького, його освітню діяльність як архімандрита Києво-Печерської лаври, зокрема о. Захарія зробив наголос на ролі Єлисея Плетенецького в заснуванні Лаврської друкарні:

— відстоювання архімандритом автономії Києво-Печерської лаври. Встановлено, що 26 червня 1626 р. Захарія Копистенський представив на митрополичий суд грамоти патріархів Михаїла і Рафаїла, що затверджували за Києво-Печерською лаврою право ставропігії. о. Захарія виступив проти Мелетія Смотрицького, який випросив у Константинопольського патріарха грамоту на знищення ставропігійських монастирів і братств. Захарія Копистенський переконав митрополита Йова Борецького: «честно принять ... лаврскія привиллегіи на ставропигію, и занести их в книги своего духовного суда ...» [17, с. 286–287]. Захарія Копистенський надавав допомогу Києво-Миколаївському, який відомий із XI ст., та св. Пустинно-Микільському монастирям;

— благодійницька діяльність архімандрита. Афанасій Кальнофойський назвав прізвище Захарії Копистенського у «Тератургимі» серед інших 190 найвідоміших імен добродійників та опікунів святого монастиря Печерського [5, с. 76]:

— видавнича діяльність. Отримавши сан архімандрита, Захарія Копистенський не залишив видавничу справу. Із о. Захарією продовжували працювати Памва Берында і Тарасій Земка, які були головними його помічниками у Лаврській друкарні, монах Стефан Зизаній, про якого в «Палінодії...» Захарія Копистенський написав: «в Грецком и Словенском языку муж ученый велце» [1, с. 913]. Допомагав Захарії у видавничих справах Лаврентій Зизаній. Він підготував «Великий Катехізис», але в зв'язку з подіями у Вітебську 1623 р. (вбивство полоцького владики Іосафата Кунцевича) «Катехізис» не видали [27, с. 175]. У 1624 р., ще як ієромонах, Захарія Копистенський зробив переклад із грецької мови і з деякими доповненнями видав з передмовою «Номоканон, сиречь Законоправилник, имея по сокращенію правил Святых Верховных Апостолов и Святых Вселенских Седми Соборов и Поместных некиих», ко-

декс церковного права, що ґрунтувався на канонічному праві Східної Церкви. Виданий «Номоканон» 25 листопада 1624 р. [32, с. 1049–1055; 8, с. 106].

У 1625 р. Захарія Копистенський видав із передмовою «Андрея архиепископа Кесарія Каппадокійскія толъкованіе на Апокалипсис», оскільки правка була зроблена за життя Єлисей Плетенецького, то, видавши книгу, Захарія ще раз склав шану своєму вчителю і порадникові. Видання книги він присвятив Григорію Долмату.

Останньою прижиттєво виданою працею Захарії Копистенського була «Тріодь пісна» («Тріодь, си есть Трипесниц св. великіе Четыредесятними от Еллинского изследованной, благословеніем же и всем тщаніем преподобного отца нашего Кир Захаріи Копыстенского»). У передмові архімандрит Захарія звернув увагу на потрібність книги Церкві, згадав ще раз про Єлисея Плетенецького, який заснував Лаврську друкарню, а також написав: «усердно молю вас о священіи и православіи, о мне ныне болном, пишущем сіа, молите» [8, с. 174]. Передмова писана 17 лютого 1627 р., трохи більше місяця до дня смерті о. Захарії. Процитовані вище слова стали своєрідним заповітом Захарії Копистенського, який все своє життя присвятив служінню Богу та зміцненню Православної Церкви. «Тріодь пісна» мала досить розкішне оформлення: багато заставок, ініціалів, кінцівок; близько сотні мініатюр. У передмові архімандрит Захарія звернув увагу також на те, що над виданням «Тріоді пісної» працювало багато людей: «Пріймите убо любезно сію святую Книгу, многим трудом и художне изданную» [8, с. 174].

За два з половиною роки (1624–1627), коли архімандритом був Захарія Копистенський, Лаврською друкарнею було видруковано дев'ять видань, серед яких «Акафіст пречистой Богородицы, Іісусу Сладкому и успенію владичицы» (1625), «Толкованіе на Апокалипсис св. Андрея Критского» (1625, переклад із грецької Захарії Копистенського), «Часослов» (1627).

Захарією Копистенським було підготовлено до видання «Повчання Аввы Дорофея», віддруковане вже за часів Петра Могили. До «Повчання» о. Захарія написав передмову, але з невідомих причин вона так і залишилась у рукописі, бо була надрукована передмова Філотея Кизаревича [16, с. 369].

Захарія Копистенський помер 21 березня 1627 р. і був похований у Лаврі в каплиці св. архідиякона Стефана, що була

побудована князем Корецьким. Однак А. Кальнофойський, не зрозуміло чому, у надгробному написі поставив рік смерті 1626. Посилаючись на цей напис, митрополит Євгеній також стверджував що: «... архімандрит З. Копистенський помер 1626 р. у велику середу (Велика середа — це середа страсної седмиці чи Страсного тижня — останнього тижня Великого посту перед Пасхою. — *П.С.*) квітня 5» [33, с. 158]. 1626 р. вважає роком смерті і Філарет Гумілевський [34, період 4, с. 143]. Зазначимо, що однозначним спростуванням дати смерті Захарії Копистенського 1626 р. є передмова до «Тріоді пісної», написана у лютому 1627 р., та документ, у якому зазначено, що: «кіево-печерскіе повереннные вели в судах дела Лавры до половины марта 1627 г. от имени архимандрита и капитулы, а с первых чисел следующего месяца — от имени одной толко капитулы» [12, с. 5].

Його коротке життя було наповнене служінням Українській Православній Церкві та українському народові. Це, на наш погляд, вимагає вшанування пам'яті Захарії Копистенського.

1. *Копыстенскій З.* Палінодія // Русская историческая библиотека, издаваемая археографической комиссией. Т. 4. Памятники полемической литературы в Западной Руси. Книга 1. – П., 1878. – С. 313–1162.

2. Lev Krevza's Obrona iednosci cerkiewnev and Zaxariia Kopvstens'kvi's Palinodiia. – Harward, 1987. – V. III. – 596 p.

3. Lev Krevza's A Defense of Church Unitv and Zaxariia Kopvstens'kvi's Palinodia. – Harward, 1995. – V. III. – P. 1. – 911 p.

4. Акти Гродські і земські // Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІАУ у м. Львові). – Ф. 129. – Оп. 3. – Спр. 273. – 210 арк.

5. *Кальнофойський А.* Тератургима, або чуда // Хроніка 2000. – 1997. – № 17–18. – С. 18–82.

6. *Кметь В.* Православна історіософія архімандрита Захарії (Копистенського) // Православний вісник. – 2003. – № 3–4. – С. 34–39.

7. *Niesieckie S.* Herbarz Polski. У 10 т. – Lipsk, 1840. – T.V. – S. 219.

8. *Тітов Хв.* Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII в.в. Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – 546 с.

9. *Тимошенко Л.* Життєпис та діяльність перемишльського єпископа Михайла Копистенського // Київська старовина. – 2003. – № 1. – С. 132–156.

10. *Struminski B.* Krevza and Kopvstens'kvi. Foreword // Lev Krevza's A Defense of Church Unitv and Zaxariia Kopvstens'kvi's Palinodia. – Harvard, 1995. – V.III. – P. XIII–XLII.

11. *Iscak A.* De Zacharia Kopystenskyi eiusqe 'Palinodia' // Богословія. – Л., 1930. – Т. VIII. – Кн. 1–4. – С. 161–196.

12. *Голибев С.* Исторія Кіевской Духовной Академіи. Вып. I. Період до-могилянскій. – К., 1886. – 120 с.

13. *Мицько І.З.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К.: Наукова думка, 1990. – 192 с.

14. *Гришай М.С., Микитась В.Л., Шолом Ф.Я.* Давня українська література. – К.: Вища школа, 1978. – 416 с.

15. *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви. – К.: Либідь, 1998. – Т. 2. – 358 с.

16. *Возняк М.* Історія української літератури: У 2 кн. – Л.: Просвіта, 1921. – Ч. 1. – Т. 2. – 416 с.

17. *Флеров И.* О православних церковных братствах, противоборствующих уніи в Юго-Западной России в XVI, XVII и XVIII ст. – СПб., 1857. – III + 200 с.

18. *Голибев С.* Кіевскій митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования). – К., 1883. – Т. 1 – XII+559+576с.

19. *Пшеничний Є.В.* Захарія Копистенський: життя і творчість. Кандидатська дисертація. На правах рукопису. – К. 1994. – 169 с.

20. Lev Krevza's A Defense of Church Unity and Zaxariia Kopystens'kyi's Palinodia. – Harvard, 1995. – V. III. – P.2. – 1165 p.

21. Львівський градський суд // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 368. – 732 арк.

22. Лист Олександрійського патріарха Кирила до братства з подякою за стійкість у захисті православної віри та у відзначенні ролі друкарства і школи у цій справі // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 451. – 6 арк.

23. *Огієнко І.* Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994. – 446 с.

24. *Тітов Хв.* Типографія Кіево-Печерской Лавры. Исторический очерк (1906–1910–1916). – К.: Типографія Кіево-Печерской Успенской лавры, 1918. – Т. 1. – 496 с.

25. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. — К.: Наукова думка, 1995. – Т. VII. – 266 с.

26. *Ісаєвич Я.* Історія книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми . – Л., 2003. – 520 с.

27. *Завитневич В.З.* Палинодія Захарія Копыстенскаго и ея место в исторіи западно-русской полемики XVI и XVII вв. – Варшава, 1883. – 400+75 с.

28. *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Кн. 1. (1574–1700). – Л., 1981. – 134 с.

29.Славяно-русскія рукописи В.М. Ундольскаго. – М., 1870. –

4+IV+469+64+1 с.

30. Буквар Тимофія Вербицького 1627. – К.: Вид-во «Українознавство». 1995. – 36 с.

31. *Жиковський А.* Петро Могила й питання єдності церков. – Париж. 1969. – 286 с.

32. *Бислаєв Ф.* Историческая хрестоматия церковно-славянского и древнерусскаго языков. – М., 1861. – [6, II стр. 16752 стлб., VIII стр.].

33. *Болховітінов Євгеній*, митрополит. Вибрані праці з історії Києва. – К.: Либідь. – ІСЕ. 1995. – 448 с.

34. *Гимилевский Филарет*. История русской церкви. Период второй. 1237–1410. – М., 1888. – 185 с.: Период третий. 1410–1588. – М., 1888. – 266 с.: Период четвертый. 1588–1720. – М., 1888. – 266 с.